

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Teréziou Zvrškovcovou

RG-50.688.0047.01.01

Dobrý deň vám želáme.

Dobrý deň.

Môžete sa nám prosím predstaviť?

Volám sa Zvrškovcová Terézia.

Kedy ste sa narodili?

Devätnásteho apríla tisícdeväťstotridsať.

A kde ste sa narodili?

Minulosť, v minulom storočí...

Je to minulosť, hej.

A kde som sa na...? Tu v Žiline.

V Žiline. Vy si určite spomínate, že sme pred nedávnom... pred nejakým časom vás navštívili a mali sme spolu taký rozhovor. Ste nám porozprávali vaše zážitky a spomienky na obdobie Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny. My sme dnes za vami prišli ešte raz, aby sme si tieto vaše spomienky a zážitky nahráli na videozáznam.

Nech sa páči.

Takže chcem sa vás na úvod opýtať, že teda narodili ste sa v Žiline... a chcem sa opýtať, kde ste vyrastali?

Tiež v Žiline, tak na konci mesta to bolo vtedy, takže nie v meste starom, ale tam sme chodili do školy, aj všetko, ale boli sme tak na konci mesta, poľnohospodárska taká oblasť to bola Žiliny. No a neviem, no... čo by som vám povedala k tomu. Do školy sme chodili do mesta, do Žiliny, lebo tam u nás škola... tak nie že u nás, však to bola ulica jedna taká dlhá a väčšinou tam boli poľnohospodári, čo obrábali pôdy. A ženy teda a s deťmi. Obrábali, živili sa z toho a...

Hm.

A muži, tí zase robili, boli zamestnaní už aj v meste.

Takže ste mali nejaké malé hospodárstvo tam...?

No tak len dve kravičky, tak čo sme sa užili... uživili, ale pri tom sa nám to veľmi hodilo, pretože z mesta páni ani za peniaze nekúpili, lebo nebolo čo. A my sme doma furt mali niečo, že sme sa... aj sme sa mali dobre, nám závideli, že máme aj koláčiky, že máme mlieko a oni chodili, prosili o pollitra mlieka pre deti... Z mesta nebolo, vtedy sa nedodávalo, nie že cez vojnu nebolo odkiaľ. Takže toto sa nám veľmi hodilo, nás bolo osem detí, takže bolo treba tých hrncov a toho všetkého, takže to bola práve taká oblasť, že prišli sem z Moravy tí naši starí rodičia, lebo tá Žilina bola malá a sa chcela tak rozrastať, tak ponúkali, dávali pôdy, predávali práve, že to boli len pažite, spojené s tými horami, čo sú tu.

Hm.

A takto predávali a ľudia si začali obrábať, no a tak sa aj rozšírila Žilina, aj to poľnohospodárstvo bolo treba, lebo tu nebolo... tu bolo v Žiline len čo...? Pár oviec, ovce na tých pasienkoch, to boli samé, tak sa pásli ovce, vlna sa strihala, z tej vlny postavili aj prvú fabriku v Žiline, práveže Nemci, za to, že... že vyrábali z tej vlny súkno, najviac pre vojakov, tie vojenské odevy, a tak. A tá Slovena dodnes funguje a...

To bola Slovena?

Slovena sa volá. Ako sa volá... ja som si myslela, že je to... lebo ona je odtiaľ práve...

Takže vy mate moravské korene?

No len mama bola, otec je tu neďaleko.

Mama bola z Moravy?

Áno. Práveže mama mala osem rokov... pol roka mala vtedy, keď prišli sem bývať, tá stará mama, keď to kupovali tú pôdu.

Hm.

To tri sestry prišli, kúpili si pôdu, začali obrábať a chlapi bývali v... pracovali teda v Amerike. Môj starý otec osem rokov nebol doma, takže peniaze posielali a oni tú pôdu kúpili a zase uživili tú rodinu... a stavali si, budovali, každý si niečo kúpil.

A tá vaša stará mama sem prišla, ešte to bolo za Rakúska-Uhorska, alebo už to bolo Československo?

Nie, nie, Československo. Počkajte, ba veru nie, lebo ona v ôsmom prišla sem.

Tak to bolo ešte Rakúsko-Uhorsko.

No.

Hm.

Tak, tak. V ôsmom roku. Tisícdeväťstoôsmom, no.

A vy keď ste boli dievča, keď ste chodili do školy, mali ste aj nejaké židovské spolužiačky?

No mali sme, však Žilina, to bolo... ja som to tak vnímala, že polovica je židov, lebo všetky obchody v Žiline a také podniky nejaké, to vlastnili títo židia. Pretože tá Žilina sa až po tej... po tom... po tej vojne Prvej svetovej začala rozmáhať, lebo tu nebolo... nebolo nič. Len to poľnohospodárstvo, práve, že sa len tie ovce tu pásli, no takže... takže... čo ste sa ma pýtali?

Či ste mali židovské spolužiačky?

Hej, mali, mali sme, ale až... až... to bola päťročná škola ľudová, a potom meštianka, tri alebo štyri roky.

Hm.

Čo je... A my sme... v tej ľudovej škole, to ešte neboli potláčaní tí Nemci, tak tie dievčence neboli katolíčky, tak chodili... bola jedna štátna škola, tam chodili takí väčšinou buď neveriacich alebo... ale práve títo židia. Ale potom, keď prišla tá meštianka, tak potom už šiesta trieda, tak tí... tak bola len jedna katolícka stredná akože škola, meštianka sa to vtedy volalo. A oni všetci... zo všetkých týchto škôl museli prísť len tam, a tam vy... tam vyučovali rehoľné sestry.

Hm.

Len taká škola bola v Žiline. To bola ako teraz stredná. No nie stredná, to bol vyšší stupeň základnej školy.

Ako druhý stupeň základnej, hej?

Áno, tak, hej.

Hm.

Takže oni všetky prišli, tak sme potom ich až videli tie dievčence, poznali... rodičov, aj obchodníkov, to sme poznali samozrejme.

Hm.

No a...

Spomínate si aj na ich mená, tých dievčat?

No niektoré... niektoré hej, ale práve, že sme pozabúdali. A ja som si... ja si ešte dosť pamätám, som sa čudovala, lebo obvolala som spolužiačky bývalé a ešte včera som jednu... si myslím: „Tak tá bude vedieť, to je Žilinčanka...“ Ona úplne niečo iné my rozprávala, čo je v skutočnosti. „Ja si nepamätám, my sme ku sestričkám nechodili vôbec do školy. Hovorím: „Čo by sme“. „A so židovkami? Neviem...“ A ináč vždycky taká inteligentná a už úplne jej to vypadlo. A nevedela mi nič povedať. Takže... takže chodili, ale tak veľa nebolo tých dievčat.

Koľko asi ste mali židovských spolužiačok?

Tak ale spolužiačky v jednej triede...no a mali sme z jedného ročníka až tri triedy, lebo to všetko chodilo do jednej školy, a potom boli zase ďalšie triedy, tak... stupne teda, takže... tak neviem, možno, že dvadsať aj viacej tých...

Tak to celkom dosť, hej?

Židovské... no však žilinské... hovorím, obchodníci boli len židia, skoro samí židia. A zase takí... takí vzdelanci a inteligenti, lekári alebo právnici a to, tak to zase boli... boli viac tak Nemci a takí. Už ako si povolala Žilina sem, ale obchodníci to skutočne boli väčšinou... však tam... A Žilinu ste neboli, nepoznáte? Práveže to Mariánské námestie, a tam je... to je také zvláštne naše Mariánské námestie, a tam boli tie arkády spredu, hore mali byty, a dole dookola celé námestie boli samé obchody, a to boli skoro všetko židovské obchody.

Hm.

No pretože museli... keď sa Žilina rozmáhala, tak prišli sem odkiaľ... neviem, vôbec nikde ani som sa nedočítala, kedy a odkedy sem tí židia prišli. Pretože prvej to bolo len... železnica nebola, drevo sa len zo Žiliny, tu bolo samé drevo, tak to sa zvažalo na Váhu, plte odvážali. A potom tieto ovečky sa chovali, zase na tú bavlnu. A tuto bola cesta... tá, čo ale peši, tu v Žiline bolo mýto, čo sa vyberalo, tak z Poľska a z Moravy, zo Sliezska na Dolniaky vozili materiály všelijaké, takisto aj zo Žiliny. Kým nebola železnica... železnica... takže... takže bola ozaj... Nebolo, len robotníci samí, chlapi robili, ženy... veľa, veľmi bolo veľa práveže tých poľnohospodárov.

A na ktoré tie spolužiačky vaše židovské si tak spomínate?

No, tak spomínam si na tie moje, z mojej triedy, to boli veľmi šikovné. Oni boli múdre, múdre boli a vôbec tí židia, oni boli také zvláštni, nie? Nepreukazovali to, nebolo vidieť ten prepych, že majú ako teraz, každý sa s tým... tam nebolo, oni boli také jednoduchí, ako aj my, a pritom bohatstvo mali. A oni si tak pomáhali vraj, tí židia, tým slabším a do toho Izraela a tak.

Hm.

Takže se... pamätám si, a tak zvlášť si pamätám, to mali fakt všetky... my sme ich mali veľmi radi, tieto, lebo boli také múdre a oni boli veľmi také inteligentní, skutočne sa nevyvyšovali, hoci aj sme videli, že pekný obchod majú, pekne sa obliekali, a tak, ale vždycky boli s nami. A učiteľky ich mali veľmi radi, lebo vedeli, všetky vedeli po nemecky samozrejme, každý... každý žid vedel po nemecky. No a boli aj múdre, dobre, ľahko sa učili, a tak, no. Tak sme... neviem, to sme v druhom... štyridsiatom druhom sme začali spolu chodiť... druhý, tretí, štvrtý... no a do tej meštianky.

Hm.

Takže už boli také veľké dievčatá. No ale... ale tým, že... že sme tu boli, tak oni sa všetky... neviem, či sa hovorí prekrstiť či pokrstiť, ale židia nie sú pokrstení... nie, čo? No, tak sa dali prekrstiť, s tým, že sa skôr zachránia, to všetko bolo... a také boli zbožné. Lebo nás učili

rehoľné sestry jedine. A oni boli najzbožnejšie. My sme to brali ako samozrejmé, ale oni, že prešli na toto a strašne sa báli, lebo by boli potláčaní, keby neboli... všetci sa nechali, tie židovky... všetky, a tak chodili s nami do kostola, modlili sa, tak len, aby... aj tak ich to nezachránilo, no...

Hm.

Takže v tom treťom... alebo kedy ich to začali, druhom? Deportovať do tých... a to sme vôbec nevedeli, až po vojne, že oni išli do... do týchto táborov vyhladzovacích, sme mysleli, že idú do roboty. No a že ich berú...

Rodičia týchto židovských vašich spolužiakov, čo robili?

Tí obchodníci to väčšinou boli. Alebo nejaké... nejaké dielne mali a také. To boli tak.

A vedeli by ste si aj na nejaké mená spomenúť?

Áno, mám tu mená tých našich spolužiakov, som si to večer písala, lebo vidíte, že mi nenapadajú už, totok... No a tak... spolu... no spolužiakov moc nie, ale tých obchodníkov ešte viacej...

Hm.

Bola Rejdová Stela, tí mali reštauráciu, tá s nami chodila. Potom Neumannová Lívia, to bolo veľmi krásne dievča a múdra, tá chodila do meštianky a ona... ona písala už romány dokonca, taká bola šikovná. Bola veľmi múdra, a tá... tá sa práve odsťahovala niekde... ušli, niektorí židia ostali tu a skrývali sa, niektorých zobrali do tých táborov a niektorí ešte stihli pútekať, tak keď sme mali stretnutie po dvadsiatich rokoch, zo školy, to sme mali prvé... a potom sme sa štyridsať rokov stretávali, každý... každých päť rokov, tak ona sa nám ozvala, niekto vedel jej adresu, tak sa ozvala. A omlouvala sa, že teda... že žila v Spojených štátoch, v Amerike, no...

Hm.

Tak tá jediná viem, že žila, tak sme všetci boli radi, že si to pamätala a spomenula si na nás, že keď bude môcť... ale viacej neprišla. Nikdy neprišla teda sem.

Hm.

No, ale nám poslala pekný listok, na tom stretnutí sme si to prečítali a vedeli sme o nej, že žije. Ale ostatné sme nevedeli. Ale v Žiline, keď ich začali tí Nemci potom brat', tak práveže tieto boli dve rehole, Vincentiek a Františkánok. A tie Vincentky, tie mali ľudovú školu, tú päťročnú, a kláštor veľký, škoda, že to nevidíte. A ešte teraz je na tej budove... je tam tabuľa, že oni veľa rodín poskrývali, to bolo také... teraz sú tam aj katakomby pod tým kostolom, kde oni boli, a oni skrývali cez vojnu niekoľko rokov tých židov, celé rodiny.

To tie Františkánky?

Nie, tie Vincentky.

Tie Vincentky, áno.

A tam bola aj ľudová škola, oni nás učili, ale len dievčenská ľudová... a si... volal sa to Sirotár, tak zďaleka... mali tam aj sirotinec, čo nemali rodičov a tiež tam chodili do školy. A títo židia, to sme sa až potom dozvedeli my, tak ich skrývali a nenašli ich tí Nemci, že až po vojne sme sa dozvedeli. A je tam tabuľa pamätná, že sa tam skrývali. Na tom dome, takže som myslela, že pôjdete, že...

K tomuto obdobiu sa ešte dostaneme, ja sa najprv vrátim ešte k tým časom, keď ste boli ešte v tej škole, keď ste chodili do tej meštianky, ste spomenuli, že mali... dve mená ste spomenuli, že ste mali tie židovské spolužiačky...

Hej.

Máte tam ešte aj nejaké ďalšie?

No tých obchodníkov. Obchodníci, čo boli.

A môžete nám povedať?

Klein sa volal, to bolo železiarstvo. Ehn, to boli potraviny. Poláková mala textilný obchod. Mein, to boli tiež potraviny. Kleinmann, ten mal aj pekáreň, čo sa piekli chleby, nosili sme tam chlieb, upiekli nám, a potom aj vyrábali si a predávali. A práve toho Tellemanna už po vojne... ale nie tak dávno, čo ja viem? Desať rokov, alebo päť rokov... dcéra, Erika, to ešte som si to meno zapamätala, mali syna, aj dcéry, aj tú... a ona sa ozvala odniekiaľ... neviem, z Kubína alebo čo, ma prekvapilo, že bola tu a spo... a sa ozvala, a ešte hovorila do rozhlasu, že kde bývala. A ja som ju poznala, takže prišla sa sem pozrieť. Ale nezapamätala som si, kde teraz býva, žije. A hovorila, že z rodiny jedine ona zostala. Bo tie slobodné dievčatá, také mladé, zvlášť brali a transportovali kdesi. A ony skutočne kdesi robili. V tých... v tom Nemecku, tých nevzali do tých táborov. Ale... len tých starších a... starších no asi. Takže ona sa ozvala a rozpovedala všetko, že ako. Takisto v tej Seredi, teraz tam je zo Žiliny žid deväťdesiatročný, čo bol Žilinčan a tam bol väznený, práve v tej Seredi. No a že mal deväť rokov, keď tam bol, tiež rozprával teraz. A ešte jedna pani rozprávala tiež, taká stará, to v tej Seredi, že teraz... že celé rodiny brali už do tých transportov a viezli ich do toho Osvienčima, nevedeli, kde idú. A jej, tých rodičov a toto naložili a ona, že nevládla, že bola chorá, tak nevládla za nimi bežať. A ten dozorca že povedal: „Však ty tu aj tak za chvíľu skapeš,“ a ju nechal. A dodnes žije. No... takže to by ste sa tam dozvedeli v tom.

Ale my sa teraz chceme dozvedieť od vás, čo vy si pamätáte a ako vy si spomínate na to obdobie, na tú situáciu. Chceme sa spýtať, že či ste niekedy aj navštívili tie vaše židovské spolužiačky, napríklad u nich doma, boli ste niekedy?

No tak to normálne... aj ku nám... pravdaže.

Kamarátili ste sa?

No, my sme...

Hm.

Tak však to bola taká malá škola, keď nás tam bolo tridsať najviac v triede. Takže aj sme... my sme mali tie kravy, tak sme nosili mlieko – v jednej ruke taška, v druhej kanvička a do mesta sme nosili im mlieko, vždycky každé ráno.

Hm.

Sme im to akože predávali. Takže sme normálne ku nim chodili. A oni sa tak... my sme tak všelijako sa stravovali, čo sme mali, to sme jedli, a oni tako fajnovšie, takže sme im vždycky závideli.

Aj ste tam niekedy niečo ochutnali u nich?

No pravda, však keď sme sa opýtali na tie macky...

Hej.

Aj to rozprávam tuto známym a každý: „Joj, to sme mali radi.“ Bolo to lacné, sme si na tom pomaškrtili. A všetci vedeli, že vraj sa takto rozpráva, že vraj dávajú to... do tých maciek tú krv. Dievčenskú... no ale to sme sa tomu s... sme sme sa tomu jedine.

Hej, takže...

Že...

Ako ľudia vedeli, že je taká nejaká...?

Že sa to rozpráva, hej.

Povera?

Hej, ale nikto tomu neveril, dodnes to radi jeme, ja ich skutočne mám rada, tie macky. A je to dobré, keď zápaly, výborné, keď si to dám, to každému poradím.

Hm.

Takže...

A žili nejakí žida u vás v susedstve, tam kde vy ste bývali?

Nie, nie. Práve tam nie, lebo oni mali tie obchody a oni tam mali aj svoje domy. No takže hovorím, to je veľké jedno námestie, tam sú jednoposchodové domy a dole boli obchody a vzadu, to mali také záhradky a dvory, a tade sa... no hodne som ku nim chodila. A tam sme... tam bývali, hore na vrchu. Takže oni tak do toho námestia, to je vysunuté, tie arkády sú vysunuté a tam bývali, my sme tam chodili. No, aj s dievčatami sme sa kamarátili, ja som sa rada s nimi kamarátila, lebo boli také múdre. Keď človek čosi nevedel, alebo čo, tak... všetci, to... my sme to ani tak... jedine, keď už im vylepili tie... keď začali chodiť, to sme vôbec nevedeli. Potom, keď museli začať nosiť tie hviezdy. A všetci byť označení tými žltými veľkými hviezdami. Tak na kabáte, na obleku, vždycky museli mať dve hviezdy, jednu tu

a druhú na chrbte, na stredu chrbta, takže to bolo také... to sme tak ako strašne ťažko znášali, pretože to bola taká potupa. A každý človek... už tie malé deti to museli nosiť, tieto hviezdy.

Aj tie vaše spolužiačky to nosili do školy?

Áno.

Toto označenie?

No áno, to nesmeli z domu bez tej hviezdy. To každý nosil, starý, mladý, to sme všetci hneď vedeli, že je žid.

A ony boli vtedy už prekrstené, na kresťanky?

Áno.

Aj tak nosili tie hviezdy.

No aj tak potom, tak ich strašne... až nakoniec ich teda... a ani to nepomohlo.

A vedeli by ste si spomenúť, že v ktorom roku to bolo, keď museli začať nosiť tie označenia?

Keď museli, tak to neviem, mala som tých trinásť rokov, tak v štyridsiatom treťom, druhom? Asi... No asi.

A keby, keby to nemali...

Počkajte... v tridsiatom, tridsiatom šiestom... no okolo štyridsiateho roku to mohlo byť. Lebo desaťročná, to už som mala štyri roky. Tak asi. V štyridsiatom prvom.

Takže bolo to ešte predtým, ako ste do meštianky začali chodiť?

No však tam som začala... koľko som mala?

Asi dvanásť, ak sme to dobre vyrátali?

No, jedenásť.

Hm.

Hej, takže vtedy... vtedy prišli oni... neviem, či predtým. Asi nie, to tak naraz prišlo, normálne sme žili spolu, už vojna bola, všetko a naraz im takýto prišiel. A tú synagógu im zavreli, takže začali strašne... a brali ich do tých táborov, to však ako asi tá pani hovorila, ako išli celé vlaky, ako ich napresovali. Ale niektorých brali... oni aj hodne nebrali naraz, celú rodinu. A vždycky prišli v noci a mali vytipované, lebo keď sme raz išli v noci na stanicu odprevať, tak strašne tí ľudia, čo zostali doma, plakali, rozlučovali sa. A hentí museli nastúpiť do tých áut a odvážali ich preč. Takže oni si vytipovali tých rodičov, alebo takých... starých nechceli, len takých akurát, no. Čo im zavádzali.

Ale ešte sa vrátim do toho obdobia pred... pred deportáciami, predtým, ako... ako židov brali. Vlastne ste teraz spomenuli, že nastal taký jeden moment, taká chvíľa, keď židia teda museli začať nosiť tie... tie označenia...

To...

Aj tie vaše spolužiačky, že teda priš... museli s tým prísť do školy... Čo by sa im stalo, keby... keby nemali tie označenia na sebe?

No neviem, či... oni to museli skrátka mať, no. Takže...

Aj...

Aj báli sa, no však buď pokutu...

A to niekto že kontroloval, alebo čo...?

Ja neviem, no bolo to malé to mesto.

Hm.

Takže práve však chodili títo všelijakí... čo ako sa volali oni vtedy? Gardisti?

Hm.

No. Tak to chodili, ľudia sa poznali, takže neopovážili sa, skutočne aj malé deti, aj veľkí, tie hviezdy veľké, aj v lete viem, že to nosili. Zo dva roky čo viem, alebo aj tri, čo tu boli, a už museli chodiť takí označení. Potom už ich zobrali a už nebolo žida pred skončením vojny.

A keby ich boli prichytili bez tej hviezdy, tak čo by sa im stalo?

No to neviem, čo by... čo by sa im...

Nerozprávali ste sa s nimi o tom že...?

Nie, nie.

Čo sa dialo?

To bolo také samozrejmé, to bolo, ako ružičky nosili na tomto... nie. Neviem, no. Tak isto... isto musela represia byť nejaká veľká, keď sa to báli, skutočne, aj tí starí ľudia, to bolo hrozné. Každý jeden. A v Žiline hovorím, ich bolo, to sa žltelo, keď išli.

Hm.

Cez ten...

A boli aj tie ich obchody nejaké označené?

Nie. Nie. No tak...

Že to sú... že to je židovský obchod, alebo...?

Nie, nie.

Nejaké také nápisy tam neboli?

No však to tam bolo ešte za Prvej republiky tie obchody, a potom zostali stále tak, až keď tí židia poutekali, alebo ich pobrali, tak ostali prázdne, tak prišli tak... arizátori....

Hm.

Našich ponasádzovali a tí to prevzali aj s tovarom, aj všetko a predávali ďalej.

Ale ešte teda v časoch pred tými arizáciami, židia ešte boli v Žiline, ale už museli nosiť označenia, mali ešte tie svoje obchody, mohli tam teda predávať v tých obchodoch?

Oni do konca...

Hm.

Oni to tak naraz... naraz zobrali, alebo vyhladili tak naraz, že sme to ani... naraz ich nebolo.

Hm.

No.

A na tých obchodoch neboli nejaké také tabuľky, alebo...?

Nie, nie.

Niečo také...?

Nie.

Že toto je židovský obchod, alebo niečo...?

To neviem, ja som malá bola, ale chodili sme len do tých obchodov, takže nebolo, nespomínam si vôbec, nie. Všetci neboli iné, tak čo ich tam mali značiť, no?

Hm.

Všetci iné obchody neboli vtedy, vedeli tovar zohnať, aj z toho žili, tak nie, to si nepamätám, že by... ešte som bola mladá, ani nás to tak nezaujímal, my sme to fakt brali, no vtedy sa všetci diali. No ale my sme to tak brali, že to tak musí byť, ale strašne to do nás len hučalo, že teda tí židia, že to treba... neviem čo, ale my sme mysleli, že ich berú do roboty do Nemecka.

Hm.

Toto sme vôbec nevideli, že oni ich idú upáliť.

A čo... čo do vás hučalo, že židia čo...?

Že sú zlí, že musia ísť preč, vyst'ahovať sa, že sú to bohatí ľudia, čo ja viem akí, a čo... tak zle, čo mohli, tak to... A že to bolo jedno s druhým, tých Čechov tiež vyhнали, tu odtiaľ, do... domov, do Čiech, tak aj to bolo také... tiež s nami chodili Češky do školy, naraz to všetky museli... V jeden deň sa prišla rozlúčila a už ich nebolo. To všetko sa muselo vyst'ahovať, keď... keď nás... keď Česi... či Nemci obsadili Česko, to ostalo Protektorátom, a my sme ostali samostatný štát, no. Takže sme... takže ich všetkých povyst'ahovali. A vtedy to už začalo s tými židmi a už... to zabíjanie a to všetko, takže to človek aj takto...

Takže...

Všetko...

Najprv vlastne po vzniku Slovenského štátu, Česi boli takí prví, ktorí museli...

No asi...

Museli odísť?

No asi prví.

Ktorých vzali?

Lebo to som mala... to som do tretej triedy chodila, tak sedem, osem, deväť rokov.

Hm.

No to tak viem, že v tom roku to všetko išlo preč. A ešte sme mali učebnice, také československé, tak to si tiež pamätám, tak nebolo toho veľa, tak to stihli. Že sme mali tie učebnice tuším po... všetky boli... poprepisovať, poč... počiarované teda. Že sme ich nemohli ani prečítať, čo sme sa nesmeli učiť. Že v Čechách je to, alebo hento, alebo čo ja viem, v Rusku, alebo kde. Ja som... ja som... kým som chodila do školy, ja som o Austrálii vedela len to, že existuje nejaký svetadiel a že sa tam chovajú ovce. Nič viacej. No a vtedy sme to dostali mapu a tam to bolo vyznačené už ako, že čo to je, ináč sme nič nevedeli. A hovorím, o týchto štátoch takéto vôbec. Čo aj tam bolo niečo, alebo... prezidenta sme mali Masaryka, takže to muselo všetko byť, to v učebniciach to bolo a naraz sme nemali nové učebnice, sme všetko toto museli vyškrtáť...

To bolo povyškrťované z učebníc, že...

Áno.

Že bolo nejaké Československo a že...?

Áno, áno. Áno, áno.

To bolo súčasť histórie?

Áno. Áno, to sme nesmeli vôbec nič, ani to, že čo sa tam deje. Však tam boli, takže to sme mohli vedieť, aké mali fabriky, alebo ako žijú, ale nie teda... nesmeli o tom ani rozprávať.

A vaša mama nemala problémy?

Nie, nie, veď ona prišla sem maličká a hneď toto... A otec bol Slovák.

Hej.

No takže... nie, a to nie, to až tak zase nie, to boli tu, hodne takýchto bolo, ale to až tak nie. Oni len títo, to boli takí podnikatelia, oni tu zakladali firmy, tí Česi. Lebo my sme tu nemali odborníkov.

Hm.

To bolo poľnohospodárstvo len, robotníci a robotníci v horách, tí pletári, a to, že v Žiline sa to mýto vyberalo, keď sa ten tovar viezol do Bratislavy, na totok, tak práve tu bol aj ten... ten kaštieľ, alebo hrad Budatínsky, a tam práve sa tie rieky zlievajú, ten Váh s tou Kysucou. A kolo toho išla cesta zase ďalej, tak tam bolo to... to... tam sa to mýto vyberalo. Takže inšie tu nebolo. A hovorím, prvá fabrika bola tá Slovena, čo to potom začali. Ale čo, to mesto bolo strašne maličké, na seba nemohli ani zarobiť.

A spomínali ste tu... že teda zrazu vám začali hovoriť, že židia sú zlí a že by mali odísť... kde ste to počuli?

Viete čo, ani...

Kto vám to hovoril?

Ani nie takto, my sme... ja som ich nikdy nechápala ako zlých. Len že to bola iná rasa, to len o to išlo.

Hm. A toto kto hovoril? Kde ste to počuli?

No tak v škole a všade, po vonku, všade, ja neviem čo... Rádio sme už tiež mali, ale len rádio, takže tak normálne, aj v škole, sme to... aj ako sa to asi aj učili, no.

Hm.

Že ako... neviem, no viete, to nechápem, hovorím vám, my sme to nechápali, dneska by som si to zapamätala.

A spomínate si, že by boli nejaké také protizhiovské nápisy niekde po stenách napísané, alebo niečo také?

No hviezdy a také, možno, že nejakí sprejeri... sprejov nebolo, ale maľovali niečím. Nie, nie, nebolo, skutočne, nespomínam si, nič nejaká nenávisť, alebo nevraživosť. Bo my sme si ich vážili, to boli naši spoluobčania, takže ja si to vôbec nespomínam, že by čo ja viem - rozbíjali im domy, alebo čo. Nie.

Aha.

To už potom po vojne a za to, to už bolo iné.

Alebo na ulici že by boli nejaké šarvátky, alebo...?

Nie, nie. Nie.

Alebo niečo také?

Nie, nie, nie. Vôbec.

A v škole ste mali... ako spolužiačky ste mali dobré vzťahy, nemali ste nejaké konflikty?

Nie, to sme, práve že my sme ich len ľutovali, ale sme si ich vážili, lebo to boli skutočne dobré dievčatá a boli múdre, my sme také neboli. Ony... ony boli mestské a tie mestské dievčatá sme my vonkajšie tak rešpektovali ako viacej. Ale oni sa nepovyšovali, nie. Nie, vôbec si nepamätám, ja neviem. No tak to, čo si pamätám, ale to je rozdiel, dneska sa na to dívať a vtedy. No...

Hej. A tie mníšky...

Áno.

Však, vlastne vás učili tie rádové sestry...

No...

Ony sa...

Deväť rokov som chodila.

Ony sa ako k tým židovským dievčatám správali?

Dobre, veľmi. A úctivo, a takto ony ku nim, aj tie dievčatá, lebo boli múdre. A ešte keď nás učila nemčinárka, a to bola Nemka čistá, tá nám nerozumela, my sme jej nerozumeli a spolu sa oni rozprávali a my sme nevedeli, čo. No čo, tých pár slovíčok, čo sme sa naučili za tie tri, štyri roky. A to raz jedna hodina bola do týždňa, nemčiny. A ľutujem, že som sa neučila, všetci sme to nenávideli, Nemcov. Tak sme ale... ale za to, že nás ako takto napadli, prepadli, to už sme vedeli, že sú zlí, Nemci, no ale...

Lebo niekde nám hovorili ľudia aj také, že... že boli práve také nejaké napätia medzi katolíkmi a židmi...

Nie.

Lebo katolíci obviňovali židov z toho, že teda ako ukrižovali Krista, a podobne takéto veci, to u vás nebolo?

Až takí fanatici neboli, tí katolíci. Nie, nie. Vôbec, absolútne nie. A čo aj... a to aj evanjelici žili hodne, a to tak, že... tak, že sme to nerobili...

Nejaké náboženské...

Nie, nie. Nič si nespomínam.

Rozbroje?

Nie, ani nemali byť, lebo my sme ich živili, oni nás, iní neboli. A takí normálni ľudia, takže... a kamarátky a do školy chodili, ale tie mníšky práve, že ich... a hovorím, keď mníšky si dovolili celé rodiny tam... to boli ako katakomby, celý kláštor pod, ešte dodnes sú tam, spravili z toho katakomby. Takže museli asi si ich vážiť a ľutovať ich, takže to...

Hm.

Podľa tohto sme si nemohli ani dovoliť, ale ani sme nemali prečo.

A ste spomenuli, že tu v Žiline žili aj Nemci. Že tu boli ľudia nemeckej národnosti.

No... no tak tie... no tak ale... počkajte, a prečo sa pýtate?

Nejaké také národnostné...?

Nie, nie. Nie, to nie.

Napätie, alebo takéto niečo nebolo?

Nie, nie.

Nebolo medzi ľuďmi?

Nie, to ľudia boli...

To nemuseli byť vyslovene konflikty, ale...

Nie, nie. Nie, skôr tak ulica... z ulice, alebo dedina s oným, ale toto nie, pretože nechovali sa zle ku nám a my ku nim, takže...

Hm.

Neviem, že by niečo také bolo. A... a boli sme ich potrebovali, my sme ich vlastne sem pozvali, aby nás učili a tak.

Hm.

Tak...

Ale predsa len potom niečo sa stalo, že zrazu tá situácia sa zmenila a už teda z toho takého dobrého spolužitia, ktoré popisujete, zrazu proste pre niekoho nastali ťažké časy, hej? Museli tí Česi odísť a potom teda začali byť židia prenasledovaní...

My sme... Hej...

Čo sa... čo sa stalo? Prečo sa zrazu tak zmenila... zmenila situácia?

No tak asi tá politika, my sme to nevedeli, že čo vlastne to je, to nám tak rozprávali, nenávisť do nás stále hustili, že sú zlí a keď v politike povieť na niekoho zlý, tak akorát je to naopak, ťutujú ho a sú zlí tí, čo to hovoria.

Hm.

A tak... takže neviem, to už som fakt bola vyššia. To sme my tomu teda nerozumeli, no.

A ste spomínali tých gardistov, že tu boli gardisti...

No.

Kto to bol?

No naši občania, gardisti boli len Slováci. A tí sa s Nemcami spriahli a boli to udavači a také, ale nám neublížili, ale sme nemali radi, lebo už sa o nich vedelo, že... že čo robia, už sme sem tam počuli, ako kohosi odvliekli, potrestali, a tak. Ale ja to tak... neviem, o tom neviem povedať.

Hm. Aj ste poznali niekoho osobne, kto bol... kto bol gardista?

No, však joj... oni chodili v čiernom, a strieborné... tieto mali povyšované, pravda, že sme ich poznali. A to bolo také niečo, ako dneska policajti, my sme to tak brali.

Hm.

Lebo robili poriadok. No, ale že oni robili poriadok taký, že... že čo ja viem, židom nedovolili to, lebo hento, tak sme ani nevedeli.

Hm. A kde... kde ste ich videli chodiť? Pri akej príležitosti, alebo na akých miestach?

Normálne, ako policajti, po meste, my sme nevedeli, na čo chodia, že štilajú, čo kto spravil, neviem. Nevie, to nás vtedy nezaujímalo, no. Až potom, ku tej konca vojny, tak už povedali. Aj to povstanie keď prišlo, tak to bolo... to bol postrach, tí potom už ozaj prenasledovali a núrali kde koho udať, a tak. Keď ho udali, zas ho zobrali a už aj sa nevrátil, a také veci, to už ale tak tá politika...

A čo také konkrétne robili, spomínate si na nejaký konkrétny príklad?

Tak... také zle osobne nie. Ale sme sa ich ako báli, nemali sme ich radi, lebo vedeli sme, že s Nemcami držia, a keď... čo ja viem, nejaké zhromaždenie, alebo čosi bolo, tak už boli pohromade, a tak... tak sme sa ich skôr tak báli. Ale my sme tú vojnu, vôbec cez vojnu nechápali tak, aká skutočne bola, to sme sa až potom dozvedeli.

Hm. Ako ste to vtedy vnímali?

Keď... keď tá vojna bola?

Hm.

No tak vnímali sme to skôr tú frontu. To sme furt sledovali... teda my nie, ale naši rodičia, títo... ako postupujú, kedy ustupujú, a ako bál sa každý a tešili sme sa teda, keď teda pora... porazili tých Nemcov a to... Sme boli strašne proti tomu, no lebo však to bola aj pravda, keď to takéto niečo robili. A teraz sme počúvali ten Londýn, Moskvu, a keď tak vedeli, že aké ozaj veci sa dejú, tak... tak to, ale nás sa to netýkalo.

Hm.

Až potom, keď prišla fronta, tak to už sme... keď už prechádzali a už... však tu skončili vlastne.

Hm.

Tu skončili, potom ešte Berlín a tak.

Aj u vás v susedstve, kde vy ste bývali, boli tam nejakí ľudia, ktorí boli gardisti?

No boli tam, dva. Dvaja určite. To ja som ich nie tak... hovorím, my sme ich tak nechápali ako deti, teda no. Veď to bol také niečo, že skôr tak nejaký poriadok robí, alebo čo. No. Ale ľudia ich tak ako... až potom, že ich nemali radi, lebo boli proti našim ľuďom, svojim. No keď niekto niečo spravil, on povedal, no báli sa ľudia. Povedať... lebo nesmeli sa počúvať rozhlas, tak to tak. A my sme mali jediní, široko ďaleko, otec prvý kúpil rádio. Tak večer ešte stanné právo a zatmenie všade, okná papiermi dolepené, a to... a z celej ulice chlapi večer prišli a počúvali správy, čo Moskva hlásila, alebo už čo a už sledovali, ako to postupujú, ustupujú... No a... a tak vtedy sa báli, veľmi sa báli práve týchto. To boli také udavači.

Hm.

Udavači boli, že.

Aha. A čo by sa bolo stalo, keby ich tam boli objavili?

No Ježiš, zoberú ich, však koľkých, čo aspoň sme počuli, našťastie sa mi to nestalo, až pred skončením vojny, až po povstaní, to bolo teda... to bolo peklo. To už bolo hrozné.

Hm.

To ako strašne... šiestich mojich kamarátov zo susedstva zabili, a tu neďaleko, tu hroma... hromadný hrob bol a tu ich postrieľali a zakopali.

A kto ich zabil, kto to bol?

Nemci. A naši, gardisti. Oni ich udávali. Práveže hentí, hentí dvaja, že ich oni udali. To boli od susedov chlapi, a keď povstanie bolo potlačené, tak tuto každý išiel do hôr, hory boli blízko a hovorilo sa, „Nemci idú,“ čo všetko robia a tak. Aj ľudia sami naložili na voz a popresťahovali... povysťahovali sa do okolitých dedín, kde si mysleli, že Nemci, ale oni všade zašli. A tak potom zase vyhlásili, že aby sa vrátili, tak sa... to tak nejaký čas len zostalo. Ale chlapi zostali v horách. A už v správe boli tie.. tie... ale to nie ide do toho, čo...?

Nie, len pokračujte.

Hej? No, tak tí chlapi zostali tam a keď prišla zima... v horách zostali, a my sme zostali doma. Tak môj otec našťastie nešiel nikde, on bol taký dosť realista, sa bál. A niektoré také horúce hlavy a zvlášť slobodní chlapi a takí dobrodruhovia išli do tých hôr, a odtiaľ si mysleli, že porazia z tých hôr tých Nemcov. No ale to viete... Keď ich potlačili potom, tak Tiso, prezident náš vyhlásil, že... ešte pred Vianocami, alebo v novembri ako, ale už bola zima... že kto sa vráti, že nebude stíhaný. Lebo keby v horách, však to... to celé autá vláčili, hneď bez milosti odstrelili, keď niekoho našli, a tak... Tak tí chlapi sa povracali niektorí, aj tí chlapi začali už aj pracovať, a to... Ale tiež boli... také bunky robili a už také niečo. A práve títo gardisti, keď sused to mal a počúval sused suseda, videl, že už niečo sa schádzajú a to, tak tí udávali týchto, to som zažila. Tak aj títo chlapi sa vrátili, začali robiť, a veliteľ a mali, čo v Žiline zakladal tie parky, a to prišiel z Čiech, to bol tiež Ostravák, prišiel sem a ten... to bol ich veliteľ... Oni sa vrátili všetci z tých hôr, keď začala byť zima, mrznúť, tak nemali...

Hm.

Tak uverili tomu, že sa im nič nestane. No... tak možno, že bola vina to, že... že stále pracovali tu. Že niečo... hovorím, tie bunky všelijaké mali a sa schádzali... a práve títo, čo to vedeli, tak ich udali.

Hm.

No niekto ich musel udať. A tak...

A tí... ako sa volali tí, čo ich udali?

Jeden sa volal... no keď nevieme isto, len sa hovorilo, čo boli gardisti, tak to sme mysleli, že len tí. Jeden bol Mahút, druhý bol Bienek...

Hm.

To viem, že až sa s tým tak pyšne... išli takí... že chodia oblečení, je im dali tie uniformy. A tak... no a takže ich... potom sa vrátili z tých hôr, začali robiť, ale potom ich ktosi udal, a práve toho veliteľa potom zobrali, toho mestského záhradníka, to bol taký pánček, mal štyridsať rokov, ešte nebol starý. Tak jeho prvého zobrali a uväznili ho, že aby prezradil ostatných. No a to... my sme to boli... to bola taká... taká ako... taká časť mesta bola, práve ten Bôrik, kde som tuto bývala, takže to všetko my sme sa poznali, a tak sa všetci... jednu mienku mali o tomto všetkom. Tak pobrali, ale niekto druhý ich musel poudávať, tak po jednom, to asi v decembri začali, viem, že to bol spolužiačky otec, ho vzali, a tam, kde je galéria žilinská teraz, tak dole sú také pivnice, tiež také pivnice popod celým námestím, tak popod tie domy. A tam ich väznili, a do Vianoc pobrali týchto chlapcov. Piatich teda zobrali, dvaja bratia boli, už dvadsať a dvadsaťjedenročný a väznili ich v týchto... v tejto väznici, a ešte aj mamu tohto veliteľa zobrali, dva týždne tam medzi tými chlapmi tam bola, hrozné podmienky... To bola že pivnica, len ich tak púšťali dole... no jedla nemali, nič nikde, strašné podmienky... A bolo ich tam desiatky týchto ľudí. No a ju teda pustili odtiaľ, lebo doma mala dcéru, ale jeho nechali tam. A po jednom tých chlapcov odvážali. A normálne ja viem... keď

na... na druhý sviatočný.... druhý vianočný sviatok prišli... chodili, ľudia boli doma, ako vo sviatok, a práve títo gardisti chodili, s nimi išiel esesák, Nemec, potom Poliaci, tu hodne boli Poliaci, čo spolupracovali s týmito... a tí... tí veľa... tak veľa zlého robili, ale nepoznali. A niekto ich musel poznať, tak práve išli títo chlapi, čo to vedeli, kde kto býva, a tak... A tak... buď na Štefana, alebo na Božie narodenie, cez obed išli oni traja – ten Nemec, esesák, dával... tú flintu a toto... a... a išli a presne vedeli aj dátumy, čiže niekto ich udal. A vtedy tých chlapcov od stola v nedeľu, vo sviatok...

A vy ste videli týchto ako tam prišli?

Áno, však moju mamu mali odstreliť, lebo bratranec bývali vedľa v dome a on bol tiež na tej listine, že ho majú zobrať a mama sa strašne naľakala... prišli ku nám a hneď... ale len... len otec bol... len otec bol u nás doma, inak samé deti... a teraz sa ten esesák pýtal, že: „Maršalek Vlado,“ a mama už vedela, lebo už... už sme počuli, už brali práveže týchto... hlavne týchto, čo boli tými partizánmi. Tak... a mama sa zľakla, bol to náš... bol to jej... no ako synovec, tak vybehla von, oni boli všetci traja vnútri, ešte otec tak trochu hapkal, po nemecky sa rozprávali s nimi. A ona vybehla von, vedela, že určite sú doma, a to bolo len cez... vedľa plot, a pod tým oknom, nešla už do vnútra, ale pod tým oknom, lebo už videla, že za ňou vyšli tí von, prečo vybehla. A ona kričí: „Vlado, utekaj!“

Hm.

A ten esesák pribehol ku nej a: „Kde je Vlado?“ a tu... Ježiš! Ale my, šesť detí, vtedy nás bolo ešte len šesť, potom ešte ďalší dvaja. A on na ňu takto: „A kde je Vlado?“ a na ňu. A to už neviem, čo ona... Otec potom prišiel a začal úplne prosiť, že: „Nechajte ju...“ no boli by ju zabili. Za to, že oné... A ten Vlado to počul a oni mali vchod do dvora, tak... a mama zakričala z vonku, od cesty, a už šiel cez ten dvor, preliezol a tam... táto hora, čo je tu, tak tá išla až kúsok okolo nás, z tej druhej strany. Tak on ušiel do tej hory, a tak potom až do konca vojny sa skrýval niekde u známych v Považskej Bystrici, takže on ušiel. A už mali jedného, to bol vysokoškolák, Gajdošík sa volal, už toho mali, ten býval najbližšie k mestu, tak už toho mali a viedli ho so sebou. Už ako, že ich odvedú preč, lebo boli udaní. A... a tento Vlado ušiel a strašne hovorím na tú mamu našu... my všetci okolo nej, revu a toto, takže sa zľutovali, nezastrelili ju. No, mohol, s kľudom... to oni takto robili – a koniec.

A potom ešte išli niekoho ďalšieho zatknúť, alebo...?

Áno, áno, áno.

Lebo...?

Najprv... najprv toho vysokoškoláka, lebo on tam tiež spolu... čosi spolupracovali, no proti tým Nemcom a to potrebovali oni všetko vyhubiť.

Hm. A ten... ten ich veliteľ, ten Čech sa ako volal? Spomínate si?

To nie, nie, nie. To boli... to boli... boli to Žilinčania, Slovák bol jeden, potom bol ten Poliak a ten Nemec, takže...

To boli tí, ktorí pre nich prišli...

Áno.

Ale tí, ktorých zatkli, ste hovorili, že bol nejaký Čech, ktorý aj parky tu zakladal...

To bol ten záhradník.

Hej.

No ten záhradník.

Spomínate si, ako sa volal?

Červinka Josef.

Hm.

To bol... zakladateľ tohto,... hory.

A vy ste... ste popisovali, že tam boli v tej pivnici...

Hej. Tí tam už boli zavretí.

To ste sa odkiaľ dozvedeli, že kde boli...?

Však bývali...

A...

Však bývali vedľa, a tak tá dcéra... sme vedeli, že ju zobrali.

Oni vám to povedali?

No však, tak normálne. Kdeže veď to bolo krásne záhradníctvo, takže vedel, že... vedeli sme, že ho vzali. A ešte potom tú ženu zobrali, tiež dva týždne tam medzi nimi bola, potom ju pustili, takže sme vedeli. A tá dcéra, veď tá bolo... tá bola hotová z toho, sme tak plakali spolu s ňou.

Hm.

Keď... keď ako jej rodičov vzali a len jediná ju mali. No a všeličo... a on bol taký sebavedomý, hovoril: „Však mňa mesto nedá,“ lebo ho veľmi potrebovali, krásne teda vedel robiť, to bol záhradník ozaj. A toto všetko v Žiline, čo sú parky a pred podnikmi, alebo ten Národný výbor, kedysi neviem ako sa to volalo, tak postavili nový, však Finančný palác to je, stále tam stojí, v tomto sú tam kancelárie. Tak on tie palmy a také veci, tú výsadbu... a veľké záhradníctvo bolo tam vedľa nás, tak na zimu to vždycky aj z tých parkov išlo do toho. Tam sme chodili ohromne radi, krásne... tam som videla prvý raz orchidey ako kvitli a všetko. To bolo ozaj... ozaj tak, že...

No a jeho vlastne čo... jeho popravili?

On si myslel...

Zastreli ho?

No áno.

Hm.

Že práve medzi týmito.

Hm. Takže si myslel, že mesto ho zachráni...

Áno, áno.

A...

Áno, že mu ho... čo... teraz si spomínam, prišiel ten... takisto dvakrát, ku nemu prišli a nechali ho, vyšiel von a ten... neviem, ten gardista alebo kto vyšiel von a hovorí... že mu hovoril: „Prejdite takto...“ tam boli skleníky, „Ujdite, ujdite,“ a jeho zabávali vnútri, v dome, lebo tú ženu vyšetrovali: „Ujdite!“ a on hovorí: „Ale, nebojím sa, však mesto ma nedá,“ no... No a prvý išiel, najhoršie zahynul, ani ho nezastreli, ale pažbou... živého do tej jamy hodili.

A toto ste sa ako dozvedeli, odkiaľ?

Potom už po vojne, keď ich našli, však až po piatich mesiacoch ich zo zeme vyhrabovali, však tu boli za humnami našimi.

Ale ako ste vedeli, že ho živého hodili tam do...?

Ja... pretože nemal strelné rany.

Hovorili to ľudia, že nemal strelné rany?

No keď ho vybrali, no my sme však...

Hm.

Naši chalani, bratia, sa na to dívali. Lebo Nemci, ktorých tu zajali, ktorí tu zostali, tí potom museli ich vyťahovať z tých jám a potom ich pochovávali ešte až... po piatich mesiacoch ich pochovávali na cintorín normálny.

Hm.

A štyridsať ich tam bolo pochovaných. A z Bôrika týchto šiestich.

Aj tí vaši susedia, tí chlapci, tí študenti, aj tí tam boli?

Áno, áno.

Hm.

Aj ten. Aj tí dvaja bratia, čo tam boli, potom jeden taký mäsiar, už mal devätnásť rokov. No a kto ešte tam bol? Tuto z niektorej dediny jedna učiteľka, neviem, ako sa tam ona dostala, jedna žena.

Hm.

Tam bola, čo tiež ju zabili. No a... a keď išli tí pre tých partizánov, keď prišli, tak toho študenta niesli, ten henten ušiel, a potom prišli k susedom a tam boli... deti mali teda už veľkých mláďencov, v... v... to bolo... cez obed, vo sviatok, tak vpálili do vnútra, všetci sa museli legitimovať. A samí takí chlapi, tak mysleli, že tam medzi nimi niekoho nájdú. No ale nič, všetko bolo v poriadku, a ten... a tohto... ten... ten Poliak bol asi taký, že oni im napomáhal týmto, ktorých vzali. On chcel, aby ušli. Takisto, ako aj tú našu mamu... začal odhovárať potom toho esesáka, že aby ju nechal. Tak a... Tak jeho nechali vonku stáť, s tým Poliakom a ten Nemec s tým druhým išli do vnútra a kontrolovali. A ten... ten gardista, alebo čo, ešte vyšiel von a toho Nemca samého nechali vnútri. A jemu... jemu hovoril ten – buď ten Poliak, alebo ten... no gardista asi nie... tomuto hovoril... čakal vonku, normálne čakal vonku. A tam mali hospodárske budovy a tak, takže mu hovoril... hovoril: „Ujdi tadeto, cez tie humná! A utekaj, utekaj preč!“ A on povedal: „Ale, čo by som šiel.“ Ostal tam, keby bol ušiel, nebudú hľadať. Z domu ako ten ušiel, ten bratranec ušiel, takže... A on: „Ale nie,“ každý si z toho myslel, že... No to sme ešte nepočuli, nevideli, no. Čo sa potom stalo. Takže potom išli ešte ďalej, chodili po tej ulici, až všetkých zobrali.

Hm.

A viac ich nepustili.

A spomínate si, ako sa volali niektorí tí chlapci?

Chlapci... všetci, však to boli susedia. Všetkých sme poznali.

Môžete nám povedať mená?

No môžem. Kašubiakovci boli dvaja, to boli tí bratia dvaja. Gajdošík, to bol ten vysokoškólák. Potom Čuboň, Červinka bol ten veliteľ, akože ten záhradník... no a... Koľko som ich povedala? A potom ešte jedného takého chlapca, tiež vyše dvadsaťročného, ale ten sa skrýval. A keď už toto trošku utíchlo, už vyčistili tamtú časť mesta od týchto partizánov, tak on... no a vidíte, že boli aj zlí ľudia medzi... medzi týmito našimi. Chodil domov občas, a tak cez noc sa chodil vyspať, cez deň sa kdesi stratil. A bol taký pekný chlapec a chodil s jednou Žilinčankou, ale bola taká stará, ako ja, takže mala tých štrnásť rokov... no, už vtedy chodili dievčatá s chlapcami, a on taký pekný... A že... to mi zas jej kamarátka povedala, že raz v nedeľu jeho vzali na stanici, a ona, že to ona ho udala, povedala tým Nemcom, že ku komu ona prvá príde, že to je ten... jeho hľadali, jeho hľadali, ako Edo sa volal, Šolc, ho hľadali, a ona že... ona ho poznala, tak povedala, že... že ku komu príde, toho aby vzali. V nedeľu cez obed. Tak prišli, na stanici mali rande, ona prišla ku nemu a hneď Nemci prišli, zobrali ho a nepochovali ho tuto s týmito, ale v Kysuciach bol v hromadnom hrobe.

Hm.

A tá matka chodila... viete, koľko hrobov? Desiatky tuto na okolí, čo vykopali si jamy a tam ich pochovali. Tak ona chodila, každý hrob keď sa otváral, tento hromadný, tak chodili tie mamky a ona mala ústrižok z tej látky z tej košele, lebo ona mu ju ušila. A podľa nej, lebo už toľké mesiace tie telá boli... a podľa toho našla si toho syna.

Hm.

No, už mŕtveho.

A toto bolo v... po... po povstaní? Hej, po...?

Áno.

Takže tisíc deväťsto štyridsať štyri?

Štyri...

Štyridsať päť?

Päť, päť...

Päť?

No práve, že to bolo pred voj... pred skončením vojny.

Hm.

Však to už v apríli bola Žilina oslobodená.

V štyridsiatom piatom...

No.

Tak vrátim sa ešte viacej teda pred... skôr na začiatok, o tom, čo sme sa bavili o tých gardistoch, ako... ako teda začínali gardisti tuto proste... vlastne v Žiline. Ste spomínali, že začali zrazu chodiť v tých uniformách svojich a na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že ich videli tak ako pochodovať.

Áno.

Po meste...

Však to bola... to bola... taký, ja neviem, čo boli. Hodne ich bolo, hodne ich bolo. A mali také cvičenia a všelijaké také... Čo ja viem? Oslavy, keď boli, no...normálne.

Videli ste aj také nejaké ich stretnutia, zhromaždenia?

No pravda, no pravda, však chodili s nami, medzi nami po ulici, to sme... sme ich videli.

A čo... ako si na to spomínate, čo ste videli?

Ale my sme nevedeli, čo sú... tak nejakú obranu, takže nejaká... aj Nemci chodili s tým, však sme tu mali nemeckých žiakov... žiakov, no deti, chlapcov teda. To boli stovky ubytovaných tu v Žiline a...

Ako nemecké deti tu boli v Žiline?

Deti, áno, áno. Nemecké deti.

A tí kedy prišli?

No tiež akosi. Ale skôr oni... Keď začala vojna, najprv prišli sem Nemci... a s kľudom, my sme sa s nimi... boli to mladí chlapci samí... Popúšťali, lietadlo sme vtedy prvý raz videli. A išli... a tak kamarátsky prišli, práve na tých pažitách, čo tam, čo boli, tak si ohradili a boli tu niekoľko týždňov. No a potom títo chlapci, oni tu chodili, aj do školy chodili... Ja neviem, či tu boli rok, dva, či koľko. V Žiline, tí chlapci. A práve oni pochodovali tak zvláštne, na seba natlačení...

Hm.

A tie nohy tak... jeden... lebo ich bolo kopu a oni taký priestor mali.

Hm.

A vždycky so spevom do tej školy išli, každé ráno, strašná disciplína. My sme... absolútne sa oni s nami... sami...

Pochodovali po meste?

Áno, áno.

Hm.

Každý deň sme videli, ako šli do tej školy, alebo zo školy, alebo čo. Do kostola chodili. No a takže sme...

A boli aj nejako tak špeciálne poobliekaní?

Áno, boli. Vždycky krátke nohavice, také hnedé to mali, bledohnedé... ako aj hádam teraz Nemci...

Hm.

No, poobliekaní. Hodne ich tu bolo, a neviem, koľko tu museli byť. Dva roky, alebo koľko. Taká mládež, čo... žiaci.

Hej. A oni mali nejakú svoju vlastnú školu, separátnu?

Áno. Áno. A tu boli samí chlapci. Kde oni mali tú školu? Neviem... Hádam medzi... lebo jedna škola bola tiež cirkevná, tam kde je teraz divadlo, tam chodili chlapci. A myslím, že tam boli nejaké triedy, alebo kde? Neviem.

Hm. A teda aj tých gardistov ste videli takto nejako maširovať, pochovať, alebo mali nejaké...?

Áno, boli...

Cvičenie...?

Áno.

Alebo niečo také?

No tak to už nie, ale chodili, chodili, no však to ako... ako vojaci, však my sme tu mali kasárne a to každú chvíľu išli vojaci v radoch a spievali a také cvičenie alebo čosi mali. To my sme to tak brali. Ináč boli oblečení a to, no. Ale nerobili cez tú vojnu, až potom, už potom pri tom povstaní, to sa prejavili.

A oni aj nejakو boli s tými chlapcami nemeckými, tí gardisti, či to bolo...?

Nie, nie.

To bolo osobitné?

To, jej, oni boli strašne prísni. To len so spevom išli a tým pochodom, keď išli, tak to sme ich videli, ale ináč absolútne nie.

A s nimi neboli nejakí dospelí ľudia?

Nie, nie, len... len akí dôstojníci, čo ich viedli a tak, ale ináč nikto.

Ako nejakí nemeckí dôstojníci boli s nimi?

Áno, áno, áno. To bol taký... neviem, čo tu oni robili, no. Tu ich dali, tu sa chovali, a vychovávali si tu tých vojakov.

Aj si spomínate, že čo spievali?

No nemecky isto pesničky, však aj my sme vedeli nemecké pesničky, aj hymnu sme museli spievať.

Hymnu ste nemeckú spievali? Kde?

No - „Deutschland, Deutschland über alles...“ cha, cha... No...

Áno, kde?

No, však náhodou bola nemčina, tak sme pred... pred hodinou spievali, „Deutschland, Deutschland...“

Hm.

No... To sme sa museli aj naučiť. My sme sa to museli učiť, nemčinu sme sa museli učiť.

A títo gardisti nemali tiež také nejaké svoje piesne? Také...?

Nie. To neviem.

Ich také vlastné?

To nie.

Lebo niekde nám spomínali ľudia, že ich počuli spievať nejaké také v tom období.

Ale až také zhromaždenia neviem, alebo ten sused, že by tak niekde chodil. Len že mali... to bola ich práca, no.

Hm.

Takže oni to robili ako dneska napríklad policajti, ja som ich tak... tak sme ich vnímali. Ako že udržiavali poriadok, no a hlavne teda, aby ten kľud bol, pokoj.

A títo nemeckí chlapci, v ktorom období tu boli? V ktorých rokoch? To si spomínate?

No neviem... až hádam... tých... do toho štyridsiateho štvrtého roku možno ešte tu boli. A potom už to povstanie, to už tu... to už zase vyrástli, lebo keď tu boli tri roky, štrnásťroční, tak už išli na vojnu. Nie? A zase prišli druhí.

Hm.

Tých tu bolo dosť, hodne ich bolo. Lenže absolútne nikde my sme ich nevideli, to len akorát do tej školy...

Takže oni sa takto nestýkali s ľuďmi?

Nie, nie. Oni nechodili vôbec medzi svet. Nie, nie. Nie, oni len pochodom domov, čo tam mali, akú ubikáciu, alebo čo...? Nie, vôbec. Aj sami...

A nemeckí dôstojníci, čo tu boli, tí... tí sa stýkali s ľuďmi miestnymi, či...?

To potom už, ale pred skončením vojny tí esesáci, tí velitelia všelijakí, čo ja viem, čo to bolo, tak to... tí tu boli až do skončenia... do skončenia skoro vojny. Všetkých ich pobili, lebo už nemali kade ujsť a držali sa tu, ešte môjho suseda zastrelili, čo ja viem. Už v štyridsiatom piatom roku, hádam, neviem... začiatkom roka, alebo ako. A len preto, že mali tam štáb, tam mali taký pekný dom a tí Nemci... my sme spávali v pivniciach a Nemci spávali hore v našich posteliach. No, prišli... a takže... takže... a tento, Haranta, to je... to bol... ako... profesor Harant zo Žiliny, to bol taký, taký veľmi múdry človek... a... zo Žilinskej univerzity, no vtedy to bola najprv len reálka, potom aj univerzita. Na univerzite robil. A jeho otec s tými Nemcami... oni tam bývali, tam mali určité izby a tam bola krčma. Tak tam sedeli a popíjali asi, a naraz ten esesák, to boli... oni boli tak fešne vycvi... vyobliekaní a tých sme sa báli, so zbraňou, aj s dvoma chodili a... A oni vraj tých ľudí... každý neporiadok a zabiť hneď, a tak... Takže jeho... Popíjali a po obede, to ešte bolo za bieleho dňa, naraz sa začali hádať a že im zobral... že im ukradol pištoľ. Tomu Nemcovi. A tak na neho tam kričal, lebo aj tí jeho

rodičia tam bývali, aj tie deti, a potom ho vyviezli pred ten dom, normálne ešte aj niektoré deti sa dívali... a že, že... že... on... na neho, upodozrievali, že on tú pištoľ zobral. No a on sa robil hrdina, že nie, neviem, či si popili, či nie... A že ho odstrelia. Tak postavili ho k tomu múru, pred tým domom, toho syna a skutočne ho odstrelili. On furt tvrdil, že on... Aj doteraz je tam pamätná tabuľa.

Vy ste videli ako ho zastrelili?

Nie, nie, nie, joj, to sme sa my nechodili dívať.

A to ste sa od koho toto dozvedeli?

No však sme vedľa bývali, no.

Hm.

Takže ho zastrelili, odstrelili ho, tak hneď... a najviac decká, tie boli zvedavé, a chlapci, tí hneď všetko nosili. Kde sa čo udialo, tak prišli a povedali, tak už potom sme mali riadny strach.

Hm.

Lebo tie nemčiská bývali hore v našich izbách a všetko bývalo v pivnici. My sme v pivniciach spávali. Hore sme si išli navariť a tak, a oni boli strašní páni. No...

A v čase, keď teda vznikol Slovenský štát, ste hovorili, že tie učebnice dejepisu ste mali také popreškrtávané a také zmenené, hej, boli tie...

Áno.

Informácie, ktoré sa ku vám dostávali. Učili ste sa aj nejaké také... proste veci o tom, že aký je ten Slovenský štát dobrý, alebo nejaké takéto veci okolo toho?

No tak to, keď prišiel Slovenský štát, hej. No tak ako, že... Kto rozdelili a to, tak to bolo také... lebo Čechov hodne tu bolo, Slovákov zas bolo tam hodne. A tie deti, keď brali tak... A potom sme asi boli tí Česi... nie ani, že... že mali niečo takého proti nim, ale viete, ako – ostal Protektorát, zatvorili im tam školy v Čechách, oni boli úplne nič, nula. A my sme ostali samostatný štát, prezidenta sme mali, tak sme zostali takí hrdí, sme boli viac než oni.

Hm.

Takže tak. Tak sme to akože vnímali.

A bola aj nejaká taká propaganda, že by boli niekde nejaké plagáty?

Nie, nie. Nie.

Povyvesované... alebo niečo takého?

Nie... také posmešné, keď sme my, ako deti vysmievali, no všelijako to bolo, no. Sme to nechápali, no.

A čo bolo také posmešné?

No... tá pesnička, to som si zapamätala. Že: „Rež a rúbaj... po... Rež a rúbaj do krve, po tej českej kotrbe...“ cha, cha, cha... no takú pesničku. No a pri tom sme málo tu tých Čechov mali, tie spolužiačky sme mali.

Spomínate si aj na melódiu tej piesne?

„Rež a rúbaj do krve, po tej českej kotrbe, dokiaľ Slovak na Slovensku pánom nebude...“ cha... Tak.

A to kde ste sa ju naučili?

No to sme... tak medzi sebou asi deti, neviem kde. No, ale ináč nebola tá nevraživosť, vôbec nie.

A niekde nám hovorili, že aj proti židom boli takéto pesničky...

Nie.

Podobné...

Nie, nie. Nespomínam si vôbec. Hm... Absolútne nie. Ja neviem, so židmi sme... neviem, úplne sme ich ľutovali, tú potupu, čo tu mali, a potom teda to vyst'ahovanie a... a... ale... a čo ešte... Ešte zabili. A obesili teda, ako potupnou smrťou. A všetky podniky tam nahnali, kázali nám, že aby sme sa išli na to pozerat', práve v tom Sedláčkovom sade. On bol veliteľom, tento Sedláček, tých partizánov. A on ďalej začal... normálne pracoval, on bol tu z nejakej dediny, a takú bunku a takú asi dosť ostrú proti tým Nemcom, lebo sme o ňom vedeli, už ešte žil. A potom ho... potom ho zobrali a iš... a obesili ho za to, že on bol veliteľ, tak ho obesili. A obesili ho do obeda, v pracovný deň a všetky podniky a to ako vyzvali, aby sa išli pozerat', ako ho vešajú. Tak práve v tom Sedláčkovom sade, pretože sa volal vtedy Sedláček, sme ho... my sme sa ozaj nikto... pamätám sa, že ozaj nikto sa tam nechodil... deti možno išli sa pozerat'.

Takže vy ste tam neboli?

Nie, nie. Nie, Jéžiš... a takú hrôzu by sme sa neboli dívali ani za čo.

A ľudia tam museli povinne niektorí sa pozerat'?

Nie, nie. Ani to neviem, asi či povinne. No ale bolo tam kopisko vojska, toho nemeckého, a takže to určite, že to bolo plné. To námestie pod tým dole, práve to námestie Hlinkové.

Hm.

No a cez obed... a pochovali... vlastne obesili ho, spravili tam tú šibenicu a vyzuli ho. Že ho vyzuli, nám to hovorili potom, tak v ponožkách to a pekne ho poviesili. A nechali ho celý deň, až do druhého dňa tam visieť.

A toto kedy sa stalo?

V štyridsiatom š... štvrtom.

Hm.

No.

Takže on boli tiež taký nejaký partizánsky...

Partizán, partizán, áno.

Veliteľ. Hej?

No.

Aha. A u... v škole u vás...

Sedláček... a druhý bol Gabčík, ten zase v tej Prahe na toho Heydricha, čo...

Hm.

Bol tiež tu odtiaľ zo Žiliny.

Hm. Gabčík, hej.

Hej.

A u vás v škole bola... vznikla Hlinková mládež vtedy?

Nebola, my sme boli dievčatá, vôbec nie.

Vy ste to nemali?

A chlapci, však ja som mala brata, aj boli tam... tak neviem. Niečo tam... niečo bolo, ale to bolo také... nie také verejné, ako tí Nemci a také povinné, lebo čo. Ale viem, bolo to asi niečo. Niečo také. Ako Zväzarm potom a také.

Hm.

No... takže oni ich tak sústredovali a to, ale... ale toto také veci to neboli.

Hm.

To bolo dosť tých Nemcov, takže už to nemal kto. A tá Žilina nebola ešte vtedy taká veľká.

A židov keď vlastne už deportovali, keď museli odchádzať – vy ste videli nejaké také situácie, ktoré sa týkali buď teda zatýkania židov, alebo tie vaše spolužiačky, keď odchádzali? Alebo niečo...?

Osobne nie. Týchto keď tak jednotlivo brali, tých židov, neviem, podľa čoho to bolo, že celé rodiny boli, oni mali pekné domy a to, tak bývali deti a to... viac rodín teda pospolu. A oni si zobrali len toho otca. A prišli v noci a zobrali ho. A potom už ku koncu, však ako som hovorila minule, tak sme to mlieko nosili tam do toho mesta. A keď som išla, ráno som doniesla, tam dve rodiny bývali, to mliečko a keď som išla zo školy, tak som tie prázdne kanvičky brala. A už ich nebolo. Tých židov. Už prázdne. Tak neviem ani, čo... či ušli, či ich pobrali...

Hm.

Či čo. Ale hneď ešte v ten deň už rozpredávali všetok ten majetok. Už okná pootvárané, gardisti vnútri... no, na to boli gardisti, tí tam vnútri sedeli a cez okná vyhadzovali... a: „Za päť korún perina!“ a toto... A ľudia... no chudobní Žilinčania tak sa trhali o to... a... a mama hovorila: „Neopováž sa tam ani ísť!“ Lebo hovorila: „Keby som nemala čo obliecť, tak to od nich nekúpim!“

Hej.

Bolo to, to bolo smutné. Takí slušní, solídni ľudia a to. Žili sme z nich a naraz ich nebolo. Tak... tak buď ušli, alebo... alebo... v tú noc...

Hm.

A raz, čo s... a tak to brali, práveže nebrali... keď nebrali naraz, tak to bolo veľmi smutné, vtedy sme raz išli na ten vlak v noci a strašne tam – zvlášť ženy – plakali, lebo brali niekoho z tej rodiny a oni zostali doma. A strašne, a: „Neberte...!“ a to... Takže my sme potom chytré utekali preč, aby sme sa tam nedostali, báli sme sa.

Vy ste to videli, tieto židovky?

Nie, sme to nevideli, lebo to bolo tak ako v noci a na druhej ulici, tak to... to si pamätám. A to mi bolo strašne zle. Ináč my sme tam nemali vôbec židov, takže sme to tak...

Hej.

Osobne nevideli.

A na tej stanici to ste ako vedeli, že to sa týka židov, tá situácia?

No jedine, no koho iného by boli brali? Všetci to brali takto židov, to sme už na druhý deň počuli - „Zase toho brali... zase toho brali...“

Hm, hm. To bolo v tom istom období, ako ten dom... teda tú rodinu, čo ste išli s tým mliekom?

Áno.

Tá rodina zmizla?

Áno, však to bolo v tom štyridsiatom druhom... tých židov brali. Treťom...?

Hm.

Tak. A niektorých tu nechali, niektorých už brali. A hovorím, mysleli sme si... a ja... ako, že tá pani hovorila, že sústredovali ich, to bolo také detské divadlo, Makabi sa to volalo. Tak asi v noci ich pozvážali, sústredili ich a potom... A oni mysleli ozaj, že idú do tej roboty, lebo keď niesli si riady a batohy a také, že aby tam mali, tak aspoň to, čo uniesli, tak to si mohli zobrať. A potom ich šikovali na tú stanicu a do tých svinských vagónov ich... už ich odviekli tam, do Osvienčima.

A tam na tej... čo ste počuli na tej stanici, aj si pamätáte, že či ste zachytili nejaký rozhovor, alebo...?

Práve, práve sme zachytili. Oni asi... to tak vyzeralo, že prišli pre neho, zobrali ho. V noci prišli, našli ho doma, alebo viacerých brali, a tie deti a tie ženy strašne plakali. Tí šli až na tú cestu, alebo cez tie okná strašne kričali...

A niečo hovorili, pamätáte si?

Áno, že: „Neberte ho! Nechod!“ a lúčili sa s ním a tak, no.

Aha.

A to už bolo také ostré, už sme vedeli, že kdesi idú, ale to o Osvienčime to sme sa až po vojne dozvedeli. O tom, že ich oni kántria, to sme nevedeli. Sme mysleli ozaj, že ich kdesi sústredujú, alebo odvážajú kdesi, že tú rasu nechcú...

Hm.

Takže ich... ako teraz tých utečencov a to... Takže také niečo, no. A tiež, keď utečencov zabijú, to nehovorí...

A toto sa stalo, táto situácia sa stala predtým, alebo potom, čo ste teda videli, ako z toho židovského domu už vyhadzovali gardisti veci a rodina už bola preč? Táto situácia na tej stanici, zhruba kedy to bolo, predtým, alebo potom?

Tak nie, deň, dva, alebo koľko. No tak nejakých... práveže raz...

V tom týždni nejako...?

No ale... ja neviem koľko ich brali, zo dva roky tých židov. Ešte chodili... niektorí chodili, tak sme sa čudovali... a iní zase už ich nebolo. No a keď celé rodiny tam v tom sirotárskom kláštore, tam schovávali...

Hm.

Aj s deťmi sa schovávali, až do skončenia vojny. Takže to muselo dlhšie trvať. No. A ja som mala kolegu, doktor Skalák, a ten, to bol tiež žid a mal rodinu v Turčianskych Tepliciach a skrýval sa dva a pol roka ho skrývali v jednom dome a býval tak, že mal na dverách skriňu a za tou skriňou mal dvere a izba tam bola a nenašli ho...

Hm.

Takže sa zachránil.

A toto ste sa kedy dozvedeli?

On robil s nami potom, už po vojne...

To on vám hovoril?

Áno, áno. Bol to Žid a zobral si jednu Češku, a lekárka. Skalák sa volal, mal šikovné dievča, veľmi pekné s tou ženou, to nebola židovka. On už bol hodne starší, keď si ju zobral a s nami robil, robil právnika u nás. A tak nám to rozprával. A tá dcéra v Prahe bola lekárkou, vyštudovala. Ale to už bolo po vojne.

A tá rodina židovská, ktorej ste to mlieko nosievali...

No.

Ako sa volali, spomínate si?

Keď neviem, neviem fakt. Bol to Hanckov dom, tak, ale tam viac rodín bývalo. Tak Hanckú bol ten dom, určite sa aj oni volali niektorí z nich volali Hancko, neviem to už...

Koľko... koľko bolo členov tej rodiny?

To neviem, dva alebo tri rodiny, to bol taký veľký poschodový dom.

Hm.

Pri nemocnici dole, tu v žilinskej, aj doteraz tam stojí.

Takže tam tri rodiny bývali v tom jednom dome?

Áno, áno. Áno, ale jedni mali vchod tak, druhí zase... tak normálne, pekný dom to bol, že isto tam mali zo dve, tri izby.

A nejaké malé deti tam boli, alebo...?

To neviem, či tam mali... len také dámy tam boli, tie ženy.

Starí ľudia?

Nie, nie. To boli takí. To boli takí, no. Mladí. Zamestnaní vtedy, tak ženy vtedy asi neboli... nerobili. No aj v tých obchodoch, nevidela som, nepamätám sa, že by ženy boli predávali alebo robili. Len tí muži.

Hm, hm.

Ale to boli veľmi ochotní a takí. A na úver dávali. No to som takú písanečku niesla, mama povedala: „Kúp cukor,“ len napísali mi a vedeli, že zaplatíme, dôverovali mi, a ľudia sa tak chovali. Takže som doniesla a mama potom, keď otec zarobil niečo, tak išla, zaplatila a zas sme ďalej brali. Pomáhali teda tým ľuďom, no. Žili z nás však teda, no.

A ešte sa vrátim k tej situácii, ktorú ste videli, že teda išli ste do tej školy a videli ste zrazu, že dom... v dome sú cudzí ľudia. Hej?

No tak... no tak ešte... nie že boli ste... to, čo bolo... to sme mali po ceste, tak viem, že keď vyhadzovali všetko... všetko teda licitovali to, vykrikali tie ceny a predávali, no.

Hm.

A tie peniaze...

Takže niekto tam bol vnútri v tom dome?

No áno, no.

A...?

Gardisti...

A niekto bol vonku a si podávali...?

Vonku, pod tými oknami... a vystrčili perinu, to sa tak pamätám. A neviem už, koľko tá perina stálo. A on kričal: „Beriem!“ a už bežala s peniazmi. A hodili ju cez okno a už ten druhý to zobral, peniaze. Tak, všetko vyrabovali úplne.

A tí, ktorí tam teda robili tú licitáciu, oni boli oblečení ako gardisti?

No ja si už nepamätám.

Keď vravíte, že teda gardisti...

No tak asi, že to boli, len gardisti, no na toto boli tí gardisti, vidíte, keď ste to spomenuli.

Aj ste poznali tých ľudí, ktorí to organizovali?

Nie, nie. Nie, nie. Takto sme sa my ako deti o to nestarali.

Takže či náhodou tam nebol nejaký známy?

Nie, to nie. Nie. Lebo v našej časti, to sme tam nemali takých, len toho, čo som... toho Bieneka spomínala... a... a čo oni... Oni, to nevieme, čo oni robili.

Hm.

Čo mali... akú organizáciu.

A kto to tam kupoval, tie veci?

No všetci ľudia, som hovorila mame: „Chod' kúpiť, však obrusy, periny, a čo.“ No a ona povie: „Opovážte tam ísť,“ tam nás zakázala ísť.

Koľko tam asi bolo ľudí?

No plno, veď sa drali o to, no. Tak čo, však nebolo dostať, veď ničoho nebolo, však teda to... obchody prázdne, bola vojna...

Hej.

To vôbec neviete, čo bola vojna. Keď...

Tak odhadom, koľko asi, dvadsať? Viacej?

Ale viacej, vedeli, že ten dom sa... hneď tam bolo ľudí, no kopu. To bol taký plôtik a okná... hádzali... to možno sto ľudí, aj viacej tam bolo.

Hm.

No a boli radi, všetko vyrabovali. Čo hrnce lietali a všetko, všetko vykradli.

A to aj bolo nejaké oznamené? Ako sa tí ľudia o tom dozvedeli, že to tam je?

Neviem, však tých ľudí bolo málo a už čakali na to, fakt, no asi tí ľudia. Vedeli, že zas budú židov brať, to nielenže ich, to išlo po celom meste. Hodne ľudia si to kupovali a brali.

Boli niekde nejaké také oznamy, že sa to bude konať, alebo...?

Ale to nestačilo sa... však keď som ráno išla a už po obede vypredávali, kto vedel?

Hm.

No a ľudia vedeli, však ženy nerobili a to všelijako, viete, tá vojna bola hrozná. Takže neviem... Ale nebolo treba oznamovať, nebolo. Ľudia si oznamovali sami. Ani nebolo čím. Nebolo rozhlasu ani ničoho...

A s tým domom čo sa potom stalo?

No tak nast'ahovali tam zase druhých, ale hentam myslím, že k nemocnici tam spravili nejaké oddelenie, práve ten dom, čo spomínam. Ale tade som chodila do školy, a tak som to videla. Po meste neviem, my sme ani nechodili...

Hm.

Aj sme sa báli, keď už tá vojna tak hrotila sa, potom ku koncu, tak sme... joj... sme mazali.

Lebo ste vraveli, že vlastne v podstate tu všetky aj obchody boli v Žiline... boli židovské, s tými čo sa stalo, s tými obchodmi?

Čo neboli židovské?

Čo boli židovské. Čo sa s nimi stalo?

No... niekto ich... lenže neviem, lebo nebolo tovaru, oni to nevedeli zháňať. Tí židia si to vedeli zohnať. A potom už ničoho, však to nebolo ozaj ku koncu tej vojny ničoho. Tak hádam boli zavreté, alebo neviem.

Hm.

No ale však všetky nie, sme jedli, kupovali sme, tak boli aj iné obchody. Len to si tak pamätám a práve to, to čo mal ten železiarsky tovar, to si tak pamätám, že... že naraz tam bol ktosi druhý. Tam predával, no.

Hm. To bol...

A oni si mysleli... a tiež ten jeho syn, volal sa Klein...

Klein, hm.

Hej. Tak tiež už som počula, že sa hlásil.

Že sa hlásil...?

No hlásil, po vojne už sa hlásil...

Po vojne?

Hej. Že sa ako zachránil tiež. Tá Tellemannová, to tak bývali na jednom ulici...

Hm. Hm...

Takže nejako tak sa niekde skryli, alebo nejako tak.

Takže o týchto dvoch, pán Klein a pani Tellemannová, ste vedeli, že sa vrátili...?

Hej. Že...

Po vojne?

Že sú živí, že sú živí, hej.

Že sú živí.

No a hovorili, že už nenašli tých ostatných, tú rodinu. Takže tých...

Hm.

Asi.

Minule, keď sme sa spolu rozprávali, tak ste nám spomínali, že židovské obchody boli arizované.

No však to práve... hej, hej, tak.

Čo to znamenalo, že boli arizované?

Arizácia. No že ich...

Tá arizácia?

Že ich prevzali tí... tí občania nežidovskí.

Hm.

Arizácia, to prevzali, dostali to asi, no. Ja som to tak nevnímala, len sme vždycky povedali, „To je arizátor,“ aj sme tak nimi pohrdali, s týmito arizátormi, lebo to už bol celkom iný obchod, to sa nevedeli starať, hrabali len tak to... A ostali tak až... až po vojne, aj po vojne teda. No a niektorí skrachovali, lebo nevedeli obchodovať a to.

A po... po vojne niektorý z tých obchodov sa aj nejako obnovil, že by tam bol potom prišiel ten pôvodný židovský majiteľ?

Nie, nie. Nikdy, nikdy. My sme nikoho nevideli, oni buď ich vybili, alebo odišli kdesi. Možno, že do Izraela kde-kade... kde mohli... to už, aby sa vrátili... kdeže... Vôbec nikto neviem, že by sa bol vrátil. Nie.

A s týmto pánom Kleinom a s tou pani Tellemannovou vy ste sa stretli niekedy potom? Po vojne, či nie?

Nie, nie, nie, to len z rozhlasu som počula.

To ste počuli v rozhlase, hej.

Počula som práve o nich a hovorili, takže som ich poznala. Náhodou, takže možno, že viacerí sa hlásili, človek to vždycky nepočuje.

A s tými vašimi...

Tak isto aj o tom Skalákovi, o tom našom kolegovi o... o tom právnikovi.

Hej.

Tak rozprával z Prahy, že býva u tej dcéry. No, u nás prestal robiť, šiel tam, takže som vedela, čo sa s ním stalo.

Hm.

A dlhé roky sme robili spolu.

A s tými vašimi židovskými spolužiakmi čo sa stalo?

No veď, keby sme vedeli. Všetci nevieme, čo sa s nimi stalo. Raz ich nebolo a viac sa nehlásili.

To bolo tak, že zmizli zo dňa...

Áno, áno.

Zo dňa na deň.

Áno. Takže niekoho zobrali, spálili, niekto ušiel. Ale väčšinou ich ušlo, lebo tí čo teda zo začiatku išli, dalo sa. Vedeli. No oni ich zachraňovali, každý...

A to v ktorej triede ste teda boli, keď už oni zmizli, že už ich nebolo?

No tak...

V ktorom roku to mohlo byť?

Treťom... No ešte som chodila do tej meštianky, tak som mala dvanásť, trinásť rokov. Takže v štyridsiatom druhom, treťom...

V štyridsiatom druhom? Hm.

Vo štvrtom už tu neboli židia.

Hm. V štyridsiatom...

Už bolo povstanie, to už tu bolo hrozné. Úplne iný režim nastal a už ľudia nenávideli potom tých Nemcov, a toto už bolo také...

Urobíme si teraz na chvíľočku prestávku, dobre?

No, prosím.

Lebo ja myslím, že tuto kolegyňa a určite pán Beyrak budú mať ešte nejaké otázky.

...

Tak urobili sme si teraz chvíľku prestávku, ja som sa poradila, že či ešte teda máme na vás nejaké otázky a máme. Chceme sa vás opýtať na obdobie, keď Žilina bola oslobodená, vlastne koniec vojny.

Vojny, no.

Kto Žilinu oslobodil? Boli tu Rusi, prišli Rusi?

Áno, Rusi išli z tejto strany... a Nem... a... a nie... A odtiaľto išli československé vojsko, práveže. Aj ku nám sem, cez túto horu a to prešli cez túto z hôr a československá armáda, preto sa aj tá ulica volá Československej armády.

Aha.

A prišli... a potom po vojne sme počuli, že len Rusi oslobodili, no figu drevenú, ráno...

Cha, cha.

Sme ich videli zo záhrady, že idú dole týmto kopcom, tu je tá hora a potom je tam takto kopec, a my tam máme domy, že išli ráno a bol taký raz... tridsiateho apríla to bolo, tak suchučko bolo, ale tak pekne slnko svietilo. A už sme videli, ako ráno už išli, a tak neisto...

Hm.

A pobehovali a išli ku nám domov. A ešte sused hovorí: „Idem im navariť horúcej kávy!“ No, že bielej kávy, že je noc a že sú hladní, že bola noc a to... Tak im navaril tej kávy a oni prišli a to všetko boli, boli tuto československí vojaci, armáda československá.

Boli tu aj Rusi? Ruská armáda tu bola tiež?

Bola. Však práveže.

Hej.

Hovorím, jednu časť tam od Váhu že tade išli Rusi, no.

Hm.

A my sme...

A tí Rusi, ako si na nich spomínate, boli ste...? Stretli ste sa s nimi?

Ale pravdaže.

Ako sa správali?

No dobre, mladí samí chlapci, to už staré vybilo, tak všetko prišlo sem len mladé. A večer... a v ten deň však všetko prišlo a na druhý deň... a na druhý deň už na námestí dievčence už sa bavili. Tak hovorím: „Včera ste sa bavili s Nemcami, dneska už...“ každý ich posudzoval. A už... už sa bavili s týmito Rusmi.

S týmito ruskými... nebolo to nebezpečné?

Nie, nie.

Lebo niekde nám hovorili...

Áno.

Že práve tí ruskí vojaci...

Hovorili.

Boli pre mladé ženy nebezpeční.

Nie, nie, nie.

Nie tu?

Sa veľmi... a potom išli ďalej. Veď tu skončila vojna, toto všetko odrezali a tí... A predtým horší boli Maďari, lebo tu boli Maďari, to práveže. A v meste boli esesáci a Rusi. Či Nemci. Tak, tak tých sme sa skôr báli, to boli, oni boli drzí, zlí.

Tu boli maďarskí vojaci, v Žiline?

Áno, áno, tu ich všetkých, ako prechádzali tieto hory, čo sú... a Váh, tak už sa nemohli... večer odchádzali, aj s koňmi, aj všetko, obkolesili ich a tam ich potom všetkých už zabili, lebo už ich nemohli pustiť, už boli Čechy, už bolo všetko obsadené...

Hm.

Ale ešte v Berlíne ešte sa... ešte bola vojna, až do ôsmeho.

Hm.

No a tuto bola Žilina tridsiateho oslobodená.

Hm.

Oslobodená. Tak kde... nikto sa s nimi netrápil. Aj s koňmi išli, s týmito zbraňami ťažkými, kone to vliekli. A ešte ten Maďar, no chudáci boli tiež, strašne... boli tu asi mesiac, dva, lebo tu sa zastavila fronta, ešte potom postúpili kúšik do Mikuláša, zasa sa vrátili, u nás bývali. My sme v pivnici a oni bývali hore. Dôstojníci v posteliach a vojaci na zemi slama a tak spávali.

A to ste vraveli, že Nemci boli u vás v tom dome. Či to boli Maďari?

Maďari.

Maďari, aha.

Maďarskí vojaci, ale za Nemcov, čo boli.

Aha.

Tak on strašne hovoril otcovi môjmu, tak hovorili tí, že... že vedeli, že už je zle, že už kolom dokola pekne obsadené všetko, už vedeli, že zo dna na deň je koniec. A vedeli aj to, že sa nemajú kam ísť. Tak mysleli, že do zajatia ich zoberú, no a to už, že nemali na nich, to sme počuli od Strážovcov...

Hm.

Že už... už sa s nimi nebavili, všetkých vybili, aj tie kone...

A kto ich zabil?

No naši, partizáni a naši vojaci.

Partizáni...

To všetko bolo oslobodené, toto.

A ste vraveli, že tí Maďari... že tých ste sa báli, tých Maďarov. Prečo?

No boli... aj Vlasovci tu boli, to boli takí vojaci ruskí zlí. A v tejto hore boli, tu mali... tu mali stany a tu boli asi, no tri mesiace, čo sa bili tu o tú Žilinu. Hovorím, ešte kúsok aj postúpili, a potom už zase ich zahnali.

Hm.

A už nemali kde odísť, no. Takže nám dali pokoj, no... A takto bolo delo pred našimi oknami, my sme mali okná doskami obité, otvorené museli byť, lebo ten tlak, kto neotvoril, tak mu vybil všetky tie table...

Hm.

A strieľali tuto do týchto hôr. A to len naraz nám prišli povedať: „Choďte do pivníc,“ lebo to takto lietali dvere, všetko: „Bo ideme strieľať.“ No a len tak na verímboha... už vedeli, že je koniec s nimi, no.

Hm.

A henten Maďar strašne otcovi hovorí: „Ja ujdem, ja ujdem,“ už vedel, že je zle. „A ja prídem sem, prídem sem,“ no a viac už nikdy neprišiel. Čiže ho tiež tuto zabili.

Hm. Váš otec vedel po maďarsky?

Áno, však chodili do maďarskej...

Do maďarskej školy chodili?

Školy... aj mama, len po maďarsky, ona sa učila po slovensky potom.

A prečo...? Prečo ste sa ich báli, tých Maďarov? Čo také robili?

No tak... nič nám nerobili, ale sme sa ich báli, pretože sme... hovorím, toho záhradníka, toho Červinku, tam v tom skleníku, keď už bola nedeľa po obede, no ešte takto – oni nás... všetky ženy chodili z domu do domu a museli ísť sem do hory a škrabať zemiaky pol dňa. Pre nich a čo, aby mali z čoho variť.

To pre tých Maďarov?

Áno.

Hm.

No... A Vlasovci, tých sa báli veľmi, lebo tí boli takí... aj nám vpálili... dobre tam vojna nebola na našom dvore. Lebo jeden žilinský, taký čo mal koňa, to mal u nás slamu, uskladnenú pre svoje zvieratá, lebo on mal kopu kráv a to... A teraz prišli tí Maďari a oni všetko, vtedy len kone boli a vozili... vtedy žiadne motory a čo. A oni prišli tí... tí... tuto

odtiaľ tí Vlasovci a tí Maďari, aj s vozom a vynúrali, že tu je niekde... no kradli, brali, nemali čím kŕmiť svoje kone. Tak začali nakladať a tí Maďari ich tam pristihli, tak sa tak bili... normálne puškami proti sebe, už sme si mysleli, že sa tam pozabíjajú.

A to ste videli vy toto?

Áno, však som bola na dvore.

Hej.

To sme videli. A vyhnali ich a nedali im tú slamu. A boli to jedni Maďari, ako druhí Maďari. A... a nedali, lebo oni tiež mali kone. No a boli tam a ešte bývali u nás, tak už akosi, tak ich vyhnali, no.

Hm.

A tak chodili lúpiť... no lúpiť, no odkiaľ mali zobrať, no... lúpili, kde sa dalo.

Hej.

Aj prasa ukradli susedovi, zabili, potom prišli núkať guláš... navarili a my sme nemali, tak sme jedli, no.

Takže s ruskými vojakmi tu neboli problémy v Žiline?

Nie, nie. A tu strašne málo... tu sa vojna skončila.

Hej, hej.

Všetci už, „Koniec vojny!“

Lebo...

No...

Na niektorých miestach hovorili, že znásilňovali ženy, že sa museli skrývať ženy aj dievčatá...

No možno, hej.

A že teda...

Kde bola nejaká fronta, ale tuto... jednak sme tu mali tých Maďarov až do konca vojny, a... a... neviem, neboli tu dlho, no.

Hm.

Už tu sa končilo, už bežali natešení. Tak si pamätám, ako tí chlapci dole tým brehom až sa gúľali a do našich dvorov všade. A už každý im dal, za rána prišli, ešte ten mráz bol taký. A už potom zas išli ďalej, no.

Hm.

Ešte, no... už...

A ešte sa chcem spýtať, že... V podstate tak na záver, že či ste tieto svoje spomienky z tohto obdobia niekedy porozprávali niekomu u vás v rodine?

Nie, nie sú zvedaví. Myslia, že im rozprávky rozprávam. Fakt už sa ma aj pýtali, keď mi niečo dakto... že to sú rozprávky...? A tuto to máme, však ten hromadný hrob, je tam aj pomník pekný, mramorový, aj to. Ani sa nejdú pozrieť. Ešte teraz, som išla tadeto... ešte keď som chodila a synovec tam táborili a hovorím mu, že: „Vieš, čo je toto za pomník?“ Nevedel. No a taký osemnásťročný a toto. Tak som to rozprávala, tak sa dívali na mňa, neviem, či mi verili, či neverili... niečo také ani nepočuli. Hovorím, ako ich teda zabíjali, no. Autami ich ... a na... neviem, buď to boli Traja králi, alebo...

Takže nechceli... ani nechceli to sa dozvedieť?

Aj niečo také, keď som im hovorila, aj ako sa tie zákopy kopali, veď to bolo, tak oni, že či to rozprávku rozprávam. Oni to akosi... vôbec nie... a lepšie, keď nevedia o tom.

Ale možno, že je dobré, že sme teda prišli...

No.

A urobili sme tuto nahrávku, lebo teraz to ostane pre ďalšie generácie zachované.

No či ich to bude zaujímať.

Určite... stále... stále sú ľudia, ktorých to zaujíma, takže my si veľmi ceníme, že ste sa prišli podeliť o tieto vaše spomienky s nami.

A ja som rada, že to môžem povedať, len to... už nevládnem, no. Už som stará, viete čo, to už...

Takže ďakujeme veľmi pekne...

Strašne...

Za tento veľmi zaujímavý rozhovor, za váš čas, že ste si našli čas a prišli ste medzi nás. Ďakujeme.

Ďakujem. Aj ja ďakujem pekne.